

ALAPJÖVEDELEM

**ULRICH MÜCKENBERGER – CLAUS OFFE –
ILONA OSTNER**

Az állam által garantált alapjövedelem: napjaink szociálpolitikai szükségszerűsége¹

A tanulmányban amellet érvelünk, hogy az állam által biztosított alapjövedelem szociálpolitikai szükségszerűség; hogy a jelenlegi és az előre látható foglalkoztatási válság körülményei közt ennek bevezetésével a szociális állam a kötelezettségeit teljesíti; és hogy az alapjövedelem minden állampolgár számára való biztosítása még ilyen körülmények között is finanszírozható. Az univerzális jövedelem-garancia előterjesztése lényeges nézőpontváltással jár együtt: a jövedelemre való jogosultságot függetleníteni kell az egyéni keresőtevékenységben való részvétel tényétől és mértékétől. Az univerzális alapjövedelem megvalósítása felé tett első lépésként javasoljuk a már most valamilyen garantált minimumot magukba foglaló biztosítási- és transzferrendszerek² összehangolását, majd ezek fokozatos kiterjesztését azokra a rendszerekre is, amelyek még nem biztosítanak ilyen minimumot. A harmonizálás során meghatározható a szükségleteknek egy olyan szociokulturális standardja, amely a mindenki számára garantált jövedelem alapjául szolgál.

¹ Mückenberger, Ulrich, Offe, Claus & Ostner, Ilona. 1989. „Das staatlich garantierte Grundeinkommen – ein politisches Gebot der Stunde”, in *Wege ins Reich der Freiheit. André Gorz zum 65. Geburtstag* (Hans Leo Krämer & Claus Leggewie eds.), Berlin: Rotbuch. A fordítás elkészítésekor és ellenőrzésekor a szöveg angol változatát is figyelembe vettük: A Basic Income Guaranteed by the State: A Need of the Moment in Social Policy. In: Offe, Claus: *Modernity and the State*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1996, pp. 201–222.

² Vö. Stephan Leibfried, „Soziale Grundsicherung. Das Bedarfsprinzip in der Sozial- und Gesellschaftspolitik in der Bundesrepublik Deutschland”, in Georg Vobruba (szerk.), *Lohnarbeitszentrierte Sozialpolitik und soziale Grundsicherung*, Frankfurt/M. 1988; *WSI-Mitteilungen* 40 (1987), Nr. 2., a nyugdíjbiztosítási vitához lásd: Winfried Schmähl (szerk.), *Verkürzung oder Verlängerung der Erwerbsphase?* Tübingen 1988; Dieter Schäfer, „Alterssicherung in der sozialen Marktwirtschaft”, in: *Zeitschrift für Sozialreform*, 34 (1988), Nr. 5, 291–317.

A következőkben mindenképp azt indokoljuk meg, miért tűnik számunkra szociálpolitikai szükségszerűségnek az állam által biztosított alapjövedelem. A célunk *nem* az, hogy kidolgozzuk vagy megalapozzuk az alapjövedelem egy konkrét változatát, ahogyan az sem, hogy a finanszírozási mechanizmusokat elemezzük. Mégis már itt érdemes felvázolni az alapjövedelem (AJ) általunk előnyben részesített általános formáját. Hogy eközben fontos paramétereket – elsősorban az AJ pontos nagyságát – nem határozzuk meg, sajnálatos, de elkerülhetetlen: egy átgondolt és megvalósítható AJ-konceptióba való integrálás hiányában önkényesek volnának az ezekre vonatkozó megállapítások

A következő tájékoztató pontokat vesszük alapul:

(1) Az AJ összege a szükségletek és az elosztás anyagi és kulturális standardjához illeszkedik. A konkrét összeg nagyságának megállapításakor egyrészt fenn kell tartani a fizetett munkára való ösztönzést, másrészt el kell kerülni a jelenlegi segélyezési rendszer elszegényítő és megosztó tendenciáit.

(2) A „negatív jövedelemadó”³ egy formájának előnyben részesítése: tehát az AJ nem előre kifizetett támogatás, hanem az adózási folyamat keretében egészítené ki a jövedelmet az (1) pontban leírtak alapján kiszámított összegre, amennyiben a jövedelem nem éri el ezt a szintet (a számítást lásd később). A modell várható, teljes finanszírozási költsége jelentősen alacsonyabb, mint az előzetes támogatásé, mivel várható kereső tevékenység esetében a negatív jövedelemadó kifizetése teljes mértékben vagy részben szükségtelenné válik.

(3) Az AJ szintjénél alacsonyabb jövedelmek csak részben (pl. 50 százalékgig) számíthatóak be az AJ összegének meghatározásába, így a fizetett munkára való pénzbeli ösztönzés az AJ szintje alatt is megmaradna.

(4) Az AJ finanszírozását lényegében az adóterhek társadalmi újraelosztása biztosítaná. Emiatt kiemelt jelentőséget kap az AJ összegét túllépő jövedelem adókulcsának meghatározása. A kulcsot úgy kell meghatározni, hogy (a) biztosítsa az AJ-hez szükséges pénzmennyiséget, (b) elsősorban a legmagasabb jövedelemmel rendelkezőket, majd a felső-közép jövedelmű csoportokat terhelje. Hogy ezt a funkciót az adókulcsok milyen rendszere töltené be legelőnyösebben, azt olyan modellszámítá-

³ Ezt a döntést azoknak a politikai ellenvetéseknek a tudatában hoztuk meg, melyekre Philippe Van Parijs részletes kommentárjában emlékeztetett minket. A „negatív jövedelemadó” és az alapjövedelem közötti legfontosabb különbség abban áll, hogy az első esetben a transzferjuttatásokat alapvetően egy periódus (hónap, adózási év) végén, a második esetben viszont előlegként fizetik. A negatív jövedelemadó opciójával elfogadjuk tehát azt az alapelvet, hogy kívádjuk, hogy a megelőző időszakban létrejött-e jövedelem (illetve, hogy az milyen nagyságú volt), mielőtt egy ahhoz szabott transzfert kifizetnénk. Ez nem zárja ki, hogy azokban az esetekben, ahol előre láthatóan elégtelen a piaci jövedelem, ott nagyvonalú előzetes kifizetéseket alkalmazzunk, ezek feltételes visszafizetésével. Ez már ellehetetlenítené a „negatív jövedelemadó” neoliberális változatának azt a mechanizmusát, ami a lehetséges jogosultakat a rászorulás és az éhezés által kényszerítené (rendkívül alulfizetett) állásokba, még mielőtt érvényesíthetnék (az egyébként rendkívül csekély) jogosultságukat. Mindenesre a mi javaslatunknak csak a neve ugyanaz, mint a Milton Friedmanénak. Másrészt az *ex post* szabály, feltételes előzetes transzfer-jogosultsággal kiegészítve, a javaslat politikai megvalósításának esélyeit a juttatások színvonalának kényszerű csökkentése nélkül javítja.

ALAPJÖVEDELEM

sok alapján lehetne meghatározni, amelyeket itt nem tudunk bemutatni, de még összefoglalni sem.

(5) Az adókból finanszírozott AJ közvetlenül nem befolyásolná a már működő társadalombiztosítási rendszereket, *közvetve* viszont igen. A konzervatív-liberális véleményekkel ellentétben nem vezet az AJ-n kívüli társadalombiztosítás „privatizációjához”, de egész biztosan kiemeli a társadalombiztosítási rendszer működésének funkcionális hiányosságait. Egyrészt az alsóbb jövedelmek szintjén nagyobb egyenlőséghez, illetve kisebb mértékű társadalmi megosztottsághoz vezetne, mint a biztosítási elv alkalmazása, másrészt felszámolja azt a rendszert, ahol a ellátás jogi kötelezettségei a helyi önkormányzatok szociális költségvetéséhez vannak utalva.

(6) A társadalombiztosításból származó transzferjövedelmek teljes mértékben beszámítanak az AJ összegének meghatározásába, ennek megfelelően az AJ-t jóléti ellátások fogják biztosítani.

(7) Vitatott, hogy az AJ modelljének egyéni vagy háztartási elvet kell-e követnie. Az egyéni elv horizontális (partnerek között) és vertikális (szülő-gyerek kapcsolat) szempontból is a (családi) háztartások felbomlásának tendenciáit erősíti, ráadásul a magas jövedelemmel rendelkező háztartásoknak kedvez. Másrészt viszont ösztönzi a hagyományos nem szerepektől és családi autoritástól való felszabadulást, és semmi esetre sem zárja ki a családi kapcsolatok szabad – azaz *pénzügyi kényszerektől mentes* – alakulását. Ezért természetesen az *egyéni elvet részesítjük előnyben*, noha nem tudunk teljes bizonyossággal nyilatkozni az egyéni elv lehetséges jövőbeli megszorításairól.

A kihívás és a cselekvés szükségessége

Empirikus megfontolásból azért van szükség a szociálpolitika új irányba terelésére, mert a társadalom egyre több tagja számára csökken a fizetett munka jelentősége a létfenntartás biztosítása szempontjából.⁴ Az 1980-as évek kezdete óta a Német Szövetségi Köztársaságban több az állástalan, mint az ország története során korábban bármikor. A munkanélküliek aránya eközben 9% körül ingadozik. A több mint kétmillió regisztrált munkanélkülihez az 1986. májusi adatok szerint még legalább egymillió nem regisztráltat is hozzászámolhatunk. A kilátások rosszak: az 1990-es években várhatóan legalább hárommillió munkahely hiányzik majd. A munkaerőpiac egyre kevesebb „*normális munkakörülmények*”⁵ között végzett – vagyis hivatalos, állandó jellegű, teljes munkaidős és

⁴ Claus Offe, „The Future of the Labour Market”, in Claus Offe, *Disorganized Capitalism*, szerk. John Keane, Cambridge 1985, 52–79. o. (magyarul: Claus Offe: Közelítések a munkapiac jövőjéhez: „ortodoxia”, „realizmus” és „harmadik utak”, Replika 20. évf. 68. sz. (2009), 49–62 o.); Michael Opielka–Ilona Ostner (szerk.), *Die Zukunft des Sozialstaats*, Essen 1987, Bevezetés, 7–22.

⁵ Ulrich Mückenberger, „Die Krise des Normalarbeitsverhältnisses. Hat das Arbeitsrecht noch Zukunft?”, in *Zeitschrift für Sozialreform*, 31 (1985), Nr. 7, 415–434. (I. rész); Nr. 8, 457–475. (II. rész); „Deregulierendes Arbeitsrecht”, in *Kritische Justiz*, 18 (1985), Nr. 3, 255–271.

vállalathoz kötött – bér munkát tud biztosítani. Növekednek azok a foglalkoztatási rendszer peremén található területek, amelyeken a fizetett munka és a létfenntartás kapcsolata bizonytalan. A technológiai újítások segítségével realizált munkaerő-megtakarítás ütemétől elmarad a foglalkoztatási és kereseti lehetőségek biztosítása, egy növekvő számú csoport esetében. A népesség növekvő hányada egyre kevésbé számolhat avval, hogy állandó jellegű munkával biztosíthatja létfenntartását, és részmunkaidős, nem állandó jellegű, alulértékelt vagy kiszolgáltatott munkákba kényszerül. A munkaerő megosztottsága a teljes munkaidőben, normál munkarendben foglalkoztatottak és a különböző marginális foglalkoztatási formákban dolgozók között most még hangsúlyosabbá válik. Sok minden utal arra, hogy a jövőben erősödni fog a társadalom kettészakadása. Az egyik csoportba azok tartoznak – egyre kevesebben –, akiknek továbbra is állandó, magas képzettséget igénylő munkájuk lesz, a másik csoportba pedig azok az emberek, akik a jövedelemelszerzés és a „jövedelemből boldogulás” minden lehetséges módját megragadják majd.

A bizonytalan foglalkoztatási feltételeket serkentik azok a vállalati stratégiák, amelyek a munkaerő rugalmas és gazdaságos alkalmazását segítik elő, és ugyanilyen hatású a „munkaerő-piaci viszonyok deregulációjának” neokonzervatív politikája. Ez közvetlenül érinti a háztartásokat. A munkaerőpiac – vagyis a munka és a jövedelem elosztásának domináns módjának – válsága sok háztartást vág el az önfenntartás természetesnek és normálisnak tekintett alapjától, hiszen a kapitalista „munkaközpontú társadalomban” a létfenntartás biztosítása, illetve az elsődleges jövedelemelosztás és társadalombiztosítás is a *függő bér munkán alapul*.⁶

A munka és jövedelem társadalmi szerveződésének ez a formája arra a feltevésre épül, hogy a keresőtevékenységből származó jövedelem elegendő az egyéni és közösségi önfenntartásra (a munkavállalónak és a vele egy háztartásban élő hozzátartozóknak), illetve hogy államilag nyújtott biztosítékre csak szigorúan körülhatárolt kategóriákba sorolt személyek és szükségletek esetén, és csak korlátozott ideig van szükség. A létfenntartás biztosításának helyettesítő mechanizmusai szintén a munkából szerzett jövedelemhez kötődnek: így a társadalombiztosítás, a járulék és a szolgáltatás közti kapcsolat formájában; illetve a család biztonsága, az eltartási jogosultságokon keresztül. A munkaerőpiac tartós egyensúlyhiánya tehát kihat a létfenntartás biztosításának teljes rendszerére, különösen a társadalombiztosítást finanszírozására. Az eddig a foglalkoztatási rendszer peremén elhelyezkedő területek növekedésével, a részmunkaidős és rövid ideig tartó foglalkoztatás terjedésével, valamint az idősebb (kb. 45 év feletti) dolgozók munkaerőpiacról való kiszorításával a kockázatok kezelésének (és végső soron a családok létfenntartása biztosításának) foglalkoztatáshoz kötött, biztosítás rendszerű formája a népesség egyre nagyobb része számára bizonytalanná válik.

A szövetségi foglalkoztatási hivatalnak már 1985-ben a költségvetése 60 százalékát, vagyis 23,2 milliárd német márkát (1970-ben 0,7 milliárdot) kellett kiadnia a munkanélküliekre.⁷ Az emelkedő kiadások (munkanél-

⁶ Stephan Leibfried/ Florian Tennstedt (szerk.), *Politik der Armut und die Spaltung des Sozialstaats*, Frankfurt/M. 1985.

⁷ Minden adat forrása: *Datenreport 1987*, Statistischen Bundesamt (szerk.), Schriftenreihe

ALAPJÖVEDELEM

küli járadék, illetve segély; a munkanélküliek beteg- és nyugdíjbiztosítási járuléka, illetve szociális segély és lakhatási támogatás) együtt járnak a nevezett területeken tapasztalható bevételecsökkenéssel, illetve a jövedelemadóból és közvetett adókból származó bevételek csökkenésével. 1984 és 1985 között az egy munkanélküliire bontható átlagos költségek kb. 24 000 márkáról 24 700 márkára emelkedtek, ami éves átlagban a nagyjából két millió munkanélküliire számolva 57 milliárd márkát jelent. Ez nagyjából a GDP 3 százalékának és a teljes közkiadás egytizedének felel meg. Munkanélküli járadékra, illetve munkanélküli segélyre közel sem minden munkanélküli volt jogosult: 1985 végén körülbelül a munkanélküliek 32 százaléka semmilyen támogatást nem kapott a munkaügyi központtól; míg 1980-ban ez csak 24 százalékukra, 1975-ben pedig 14 százalékukra volt igaz. Ezek szerint egyre több munkanélküli maradt olyan sokáig foglalkoztatás nélkül, hogy megszűnt a támogatásra való jogosultsága; illetve egyre több pályakezdő nem is teljesítette a jogosultsági feltételeket. 1975 után egyúttal egy sor törvénymódosítással korlátozták a kifizetésre jogosultak körét, illetve a támogatások időtartamát is. A munkaügyi központok juttatásai a munkanélküli járadék (*Arbeitslosengeld*) esetében az utolsó nettó jövedelem 68 százalékát (a gyermekkel rendelkezőknél), illetve 63 százalékát, a munkanélküli segély (*Arbeitslosenhilfe*) esetében csak annak 58 százalékát teszik ki. A munkanélküliség következtében a szociális segélyben részesülők száma folyamatosan emelkedett. A szociális segély igénylésének fő okaként 1986-ban az igénylők közel egyharmada egy vagy több családtag munkahelyének elvesztését nevezte meg (1980-ban ez az arány 10 százalék volt).

Ezt a folyamatot ma „új szegénység”-ként definiálják, és ez elfedi a régi szegénység területén végbemenő változásokat. Ennek egy eleme, hogy a(z) özvegy) nők egy jelentős része, mivel korábban nem végzett önálló keresőtevékenységet, nem jogosult nyugdíjra, vagy csak alacsony összeget kap. A helyzet a létfenntartás foglalkoztatással való biztosításának válsága és a demográfiai változások miatt súlyosbodni fog. 1986-ban először lépte át a hárommillió határt azoknak a száma, akik szociális segélyben részesülnek (ez 7,35 százalékkal több, mint az azt megelőző évben)⁸. Ezzel a szociális segélyben részesülők száma csupán 15 éves időtartam alatt (1970 és 1985 között) majdnem a duplájára nőtt; a kiadások pedig 3,3 milliárdról 20,8 milliárdra, tehát a hatszorosára emelkedtek. 1,7 millió nő és 1,3 millió férfi (nagyjából a népesség 5 százaléka) kap szociális segélyt. Van létfenntartási segély (jövedelem-kiegészítés), és különleges élethelyzetekben nyújtott segély. 1988 márciusában a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2,2 millió ember részesült folyamatos létfenntartási segélyben olyan, mindennapi alapszükségletek fedezésére, mint a lakhatás, táplálkozás és ruházkodás. A kiadások ilyen szintű emelkedése nagy terhet jelent a szociális segélyt finanszírozó önkormányzatok számára.

Mindamellet a nők számára a fizetett munka soha nem jelentette a „természetes állapotot”, abban az értelemben, hogy önálló létfenntartást

der Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn.

⁸ Az adatok forrása: Statistische Bundesamt, März 1988 und *Datenreport* 1987

biztosíthatott volna számukra.⁹ A munkaerőpiac teljes munkaidős foglalkoztatásra való képessége csökken, a nőknek még nehezebb foglalkoztatáshoz jutniuk, leszámítva a nem állandó jellegű, alulfizetett, nem védett állásokat. Mégis, úgy tűnik, hogy a nők kereseti lehetőségeinek száma a munkaerő-piaci válság ellenére nőtt. A fizetett munkában való részvételük aránya évekig emelkedett, különösen a házas nőké és az anyáké (a foglalkoztatottak aránya 1950-ben: 25 százalék; 1985-ben: 42,5 százalék), noha ez az emelkedés részmunkaidős állások elterjedésére vezethető vissza. Még ha növekedés volt is a társadalombiztosítási jogosultságokkal nem járó munka-formák (heti 14 óra vagy kevesebb) esetében, ezzel együtt a nők által végzett részmunkaidős munkák aránya a védett szektorban is nőtt. Az elmúlt években a részmunkaidős foglalkoztatás nem volt érzékeny a gazdasági helyzetre. Ezzel magyarázható, hogy az 1981–83-as recesszió hatására a teljes munkaidőben dolgozó férfi és női foglalkoztatottak száma nagy mértékben visszaesett, miközben az elnőiesedett részmunkaidős foglalkoztatás területén növekedés volt tapasztalható. 1980-tól kezdve folyamatosan emelkedett a nők aránya a foglalkoztatottak között, mind a foglalkoztatottak száma, mind a végzett munka tekintetében.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban is egyre több nő követte a nyugati ipari országokra jellemző mintát, és az ún. „családi periódus” alatt is, legalább részmunkaidőben munkavállalók maradtak, miközben (akár házasságban, akár ehhez hasonló kapcsolatban) egy vagy több kisgyereket neveltek. A Német Szövetségi Köztársaság (és a Benelux államok) lemaradása a nyugati államok mögött a női részmunkaidős állások arányát illetően arra a szabályozásra vezethető vissza, amely megnehezíti a gyermekvállalás és a kereső tevékenység összeegyeztetését. Ezeknek az akadályoknak a leépítése és a részmunkaidős munkák kínálatának kiszélesítése a Német Szövetségi Köztársaságban is tovább növelné az ilyen foglalkoztatási formák arányát.¹¹

Mindennek tudatában levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nők körében apránként általános jelenséggé kezd válni az elsősorban részmunkaidős fizetett munka.¹² A munkát kereső nők többségének azonban nincs lehetősége arra, hogy legalább a férfiakéval összehasonlítható szinten tarthassa fenn magát fizetett munkából. Emellett sok nő számára csökken a házasságon belül biztosított, állandó megélhetés lehetősége is. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy a munkaerőpiac válsága következtében a keresetekből finanszírozott létfenntartás bizonytalanná és egyenetlenné vált; másrészt ez a válság egybeesik az individualizáció folyamatával, és a döntések egyre jellemzőbb egyéni megalapozásával. Így érthetővé válik nemcsak a nők fizetett munkában való részvételének növekedése, hanem a válások, illetve az újrarázódások számának növekedése is: megszűnnek vagy lazulnak az eltartás és gondoskodás kötelezettségei. Ez ahhoz vezethet, hogy egyre több olyan nő lesz, aki *sem a munkaerőpiacon* (ami

⁹ Ilona Ostner, „Prekäre Subsidiarität und partielle Modernisierung. Die Zukünfte von Haushalt und Familie”, in Johannes Berger (szerk.), *Die Moderne-Kontinuitäten und Zäsuren*, Sonderband 4 der Sozialen Welt 1986, 235–259.

¹⁰ *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, 19 (1986), Nr. 3., 363.

¹¹ Uo., 431.

¹² *The Integration of Women into the Economy*, OECD, Paris, 1985.

ALAPJÖVEDELEM

egyre kevesebb állandó, megélhetést biztosító bért fizető munkát kínál), *sem házassággal* nem tudja majd biztosítani a saját létfenntartását. Az idősebb nők elszegényedése, illetve csekély munkaerő-piaci részesedése a másik oldala a női fizetett munka ezen „abnormalitásának” és a házassággal biztosított megélhetés bizonytalanná válásának. 1982-ben a teljes 15 éves kor feletti női lakosság, vagyis 25 millió nő 74,5 százalékának nem volt saját jövedelme, vagy csak 1200 márkánál kevesebb jövedelemmel rendelkezett (a férfiaknál ugyanez az arány 25,5 % volt).

A származékos anyagi biztonság elve a munkavállalási támogatásban (*Arbeitsförderung*, AFG) folytatódik. 1984-ben a bejelentett munkanélküli nők 38,4 százaléka semmiféle juttatást sem kapott. A nők életkörülményeinek példájából kitűnik, hogy az a politika, amely továbbra is a fizetett munkát állítja középpontba, a jövőben egyre *élesebben szembekerül majd az egyenlőség és az egyenlő részvétel elvével*. Ha a munka és a jövedelem társadalmi elosztásának módjában nem áll be döntő változás, akkor ma nincs reális esély arra, hogy a nemek egyenlőtlen helyzete, és az ebből származó konfliktus legyőzhetővé váljon, kizárólag a növekedés, a foglalkoztatás és a szakképzés eszközeivel.

A *szociális állam kiépítése* is nagymértékben a bér munkától, a növekedéstől és a teljes foglalkoztatástól függ. Feltétele egyre több ember „dolgozó állampolgárrá” való „normalizálódása”, vagyis a *normál munkakörülmények általánossá tétele*. Ez ma olyan határokból ütközik, amelyek megkérdőjelezzik a hagyományos szociális állami modellt, amelyben az állampolgárok államban és társadalomban való részvétele alapvetően munkavállalói státusukhoz kötődik, és csak ezen a kapcsolaton keresztül gondolható el a szabadság, a társadalmi igazságosság és ez egyének jóléte (illetve ezek esélye).

A *munkaerőpiac*, azaz a munka- és jövedelem-elosztás uralkodó elvének *válsága* ezzel szemben olyan helyzetet teremt, amelyben a munkanélküliség és a szociális költségvetés szűkössége a továbbiakban már nem szabályozható a létező intézményi struktúrák és a gazdaság növekedési premisszáinak *keretei közt*, a különböző összetevők (pl. a járulékok, a jogosultság feltételei és mértéke, a biztosításra kötelezettek köre stb.) egyszerű harmonizálásával. A keynesiánus modell már rég megkérdőjeleződött: alig hihető, hogy a munkaerőpiac jelenlegi válságát vissza lehetne vezetni a fogyasztói- és munkakereslet egyszerű kapcsolatára, és hogy szabályozni lehetne expanzív állami gazdaság- és pénzügyi politikával. Az 1970-es évek óta egy politikai párt sem állt készen arra, hogy biztosítsa a keresletélénkítéshez szükséges forrásokat. A heti munkaidő 38,5 órára csökkentése nem hatott számottevően a foglalkoztatásra. A szakszervezetek eddigi, munkaidőre vonatkozó politikája sem vethetett gátat a munkakörülmények deregulációs irányának. A hagyományos értelemben vett teljes foglalkoztatottság és növekedés sem állami beavatkozással, sem béralkuval nem állítható helyre.

Miközben a szociális állam teljes foglalkoztatás mellett működött,

rejtve maradhatott, hogy sem megvalósítóinak szándékai, sem a működésének eredményei nem voltak alkalmasak arra, hogy felszámolják a társadalmi egyenlőtlenségeket. A szociális állam és intézményeinek kiépítése nem csökkentette lényegesen a szociális egyenlőtlenségeket.¹³ Az egyenlőtlenség és a függőség új formáit hozta viszont létre, a régi megosztottságokhoz újakat tett hozzá. A társadalmi egyenlőtlenséget gyakran csak másképpen igazolják. Ezért a gazdasági sikertelenség mellett a szociális állam *morális kudarcáról* is beszélhetünk. A szociális állam megosztott maradt. Megmaradt a munkavállalásra, társadalombiztosításra és szegénységre vonatkozó közpolitikák hagyományos elkülönítése egymástól. A redistributív folyamatok, a szociális szolgálatok és a társadalombiztosítás juttatásai, az adóügyi intézkedések, valamint a munkaügyi szabályozások egyenlőtlenül fejlődtek, és semmiképpen sem a leginkább rászorulóknak kedveztek leginkább. A szociális szolgáltatások kiépítéséből elsősorban a jobban informált, magasabb képzettségű emberek profitáltak. A segítség igénybevétele sok esetben közvetlen függést jelent a szakemberektől, és az ügyfelek kontextushoz kötött tudásának leértékelését vonja maga után. Ezért kérdéses, hogy a szociális állam kiépítése összességében javított-e az állampolgári részvétel és az egyenlőség feltételein. A szociális állam fejlődése nem az (ismeretlen felek közötti) általános *segítés kultúráját* (culture of giving)¹⁴ támogatta, hanem – tekintettel a tartós egyenlőtlenségre – az utilitáriánus magatartásformákat és a versenyt erősítette a különböző befolyással bíró státuscsoportok között a *partikuláris juttatási előnyökért*.¹⁵ A hagyományos önsegítés lehetőségeinek támogatását, illetve a társadalmi és politikai fejlődés ökológiai következményeit figyelmen kívül hagyták.

A jelenlegi *demográfiai fejlemények* nyilvánvalóvá teszik, hogy a fizetett munka – amely még mindig a legfontosabb alapja az állampolgár társadalmi esélyeinek – az egyén életében egyre rövidebb időtartamot foglal el. A polgárok teljes élettartamának munkával eltöltött hányada (a meghosszabbodott oktatási és a lerövidült aktivitási idő, a korábbi nyugdíjazás stb. miatt) az élettartam 8–14 százalékára csökkent. Mindkét tényezőt vegyük számításba: a létfenntartást biztosító keresőtevékenységek csökkenő lehetőségeit és a jelenlegi demográfiai fejlődést is. Így érthető lesz, hogy már a közeljövőben is csökkenő számú (gyakran nem folyamatosan) foglalkoztatott dolgozó lesz kénytelen előállítani a növekvő számú idős ember transzferjövödelmét. Ugyanakkor a családi és közösségi gondoskodás már olyan mértékben túlterhelt, hogy a pénz és a jogosultságok helyettesítése a szükséglet-kielégítés nem államilag szervezett, „szolidáris” eszközeivel korántsem magától értetődő.¹⁶

¹³ T. H. Marshall, *Class, Citizenship, and Social Development*, Garden City, New York 1964, 65–122. o.; Richard Titmuss, „The Social Division of Welfare: Some Reflections on the Search for Equity” in Richard Titmuss, *The Philosophy of Welfare*, London and Sydney 1987, 39–59.

¹⁴ Richard Titmuss, „Social Welfare and the Art of Giving”, in Titmuss 1987, lásd feljebb, 113–127. o.

¹⁵ Claus Offe, „Democracy against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities”, in *Political Theory*, 15 (1987), No. 4, 501–537.

¹⁶ Wolfgang Glatzer/Regina Berger-Schmitt (szerk.), *Haushaltsproduktion und Netzwerk-*

ALAPJÖVEDELEM

A fenti fejlődési trendek a következők szerint foglalhatók össze:

1. Döntő bizonyítékok szólnak a munkaerőpiac és a szociális állam válsága mellett, amit a korábban rendelkezésre álló eszközökkel már nem lehet megoldani.

2. A teljes foglalkoztatás, gazdasági növekedés, és a szociális állam pil-léreire nyugvó társadalmi-politikai fejlődésmodell egyre nyilvánvalóbban fedi fel árnyoldalait: a bér munkát, mint az ipari társadalmi modellben a „normális” életvezetés középpontjába állított eszközét; a nemi diszkriminációt a munkaerőpiachoz való hozzáférésnél; a munkaerőpiactól és az állami adminisztrációtól független, hagyományos létformák pusztulását; valamint az infrastruktúra és a környezet túlterhelését.

3. A teljes foglalkoztatottság hagyományos stratégiája, mind a „több növekedés több piacon keresztül”, mind a „növekedés állami intervenció segítségével” értelemben illúzióknak tűnik. A visszatérés egy látszólag „normális”, foglalkoztatásra és bér munkára épülő, jóléti állammal kipárnázott társadalmi modellhez, (a) gazdaságilag megvalósíthatatlan, (b) ökológiailag védhetetlen, (c) végül szociálisan elfogadhatatlan.¹⁷

Az (a) ponthoz: Ha már a tőke folyamatos, bővített reprodukcióját biztosítani tudó növekedési ráta is bizonytalan, akkor az olyan mértékű növekedés, amelynek révén a termelékenység adott tempóban történő előrehaladása esetén elérhető volna a „teljes foglalkoztatottság” állapota, elképzelhetetlennek tűnik. A foglalkoztatottság növekedéstől és befektetésektől való különválása – amelyet a technológia és a munkaszervezés változásai hoztak létre – még „kedvező” demográfiai fejlődés mellett is igencsak kétségessé teszi a „teljes foglalkoztatottság növekedésen és a tőkeállomány modernizációján keresztül” biztosított modelljének sikeres megújítását.

A (b) ponthoz: Ugyanakkor még ha valós kilátásai is lennének a növekedéshez kötött foglalkoztatás stratégiájának, az hamar ökológiai akadályokba ütközne, az azt elkerülhetetlenül kísérő megnövekedett nyersanyag-, föld- és energiafelhasználás miatt. Az az elképzelés is illuzórikus feltételezéseken nyugszik, hogy a következetesen véghezvitt környezetvédelem hozzájárul a teljes foglalkoztatás megvalósításához. A környezetvédelem bizonyos termelési módok és termékek korlátozását, illetve megszüntetését vonná maga után, nem pedig egy állítólag munkaigényes ökológiai „rendrakási munkát”. Ezenkívül ennek az elképzelésnek a képviselői meggondolatlan optimizmusukban gyakran elkövetik azt a hibát, hogy már megnyertnek tekintik azokat az óriási elosztási harcokat,

hilfe, Frankfurt/M.–New York 1986. (Magyarul: Wolfgang Glatzer, Regina Berger: Háztartás-összetétel, társadalmi kapcsolathálózat és háztartási termelés Németországban. In A mindennapi élet ökonómia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 173–191.)

¹⁷ Vö. Göran Therborn, *Why Some People Are More Unemployed than Others*, London 1986 és John Keane/John Owens, *After Full Employment*, London 1986 és Claus Offe, lásd feljebb, illetve *Contradictions of the Welfare State*, John Keane (szerk.), London: Hutchinson 1984; vö. Keane/Owens és Mike Rustin vitája, in *Critical Social Policy*, No. 18, 1986/87; No. 22, Summer 1988; No. 21, Spring 1988.

amelyek a környezetromboló ipari rendszer „nyertesei” és a „gazdaság és ökológia kibékítésének” potenciális haszonélvezői között lángolnának fel.

A (c) ponthoz: Végül a hagyományos foglalkoztatási célok felelevenítése szociálisan elfogadhatatlan. Ez az elv akkor is diszkriminatív a nem piaci tevékenységekkel, munkamódokkal és orientációkkal szemben, ha az empirikus kutatási eredmények sok esetben azt mutatják: a „posztmaterialista” értékekről szóló feltételezések nem meggyőzőek, illetve ha a legtöbb ember számára az élet megtervezésének alapja továbbra is a hagyományos értelemben vett munkavégzés marad. Ebből következően mindazokat diszkriminálja, akik „másképp”, vagyis a munkaerőpiacon kívül élnek és dolgoznak (mert így szeretnék, vagy mert erre kényszerülnek). A teljes foglalkoztatottság előtérbe állítása továbbá inkább erősítette, mint rombolta a hierarchikus megosztásokat, például a társadalombiztosítás és a szegénypolitika között, a nőies és férfias szektor között, valamint az életszínvonal és életminőség között.

A teljes foglalkoztatottság hirdetése önmagában nem megfelelő válasz az olyan aktuális problémákra, mint a munkanélküliség, a tömeges szegénység, az elégtelen szociális ellátás, és az egyéni, illetve kollektív erőforrások kimerülése. Még ha feltételezzük is az államilag szervezett foglalkoztatási programok szükségességét, ennek olyan keretbe kellene illeszkednie, amely nem azonos a teljes foglalkoztatottság arculatával. Az államilag garantált alapjövedelemben egy olyan szociálpolitikai vízió szükséges elemét látjuk, amely a modern társadalomnak azzal a szakaszával számol, amelyben a további ipari növekedéshez kötött, teljes foglalkoztatottság mind a valóságosságát, mind a vonzerejét elvesztette. Az alapjövedelem egy olyan koncepció- és intézkedés-csomag alkotórésze, amelyben egyaránt helyet kap a foglalkoztatottságon keresztül nyerhető jövedelem, illetve a foglalkoztatottság nélkül biztosított jövedelem. Mindez nem szociálpolitikai válságintézkedéseket jelent, hanem a munka és az élet, az egyén és a társadalom, valamint az egyéni és kollektív integritás még megvalósítás előtt álló megszervezését tartja szem előtt és előlegezi meg.

Egy szociálpolitikai reformstratégia normatív alapjai

Az alapjövedelmet¹⁸ tartalmazó reformstratégia abból indul ki, hogy a hagyományos „teljes foglalkoztatottsághoz” való visszatérés nem reális. Úgy tartja továbbá, hogy a teljes foglalkoztatottság helyreállítását olyan körülmények és fejlemények kísérnék, amelyek már önmagukban sem volnának kívánatosak. A „teljes foglalkoztatottság” a munkaerőpiac és a társadalombiztosítás fennálló intézményeinek keretein belül csak olyan körülmények kíséretében lenne elképzelhető, amelyek fennállásakor jelentősen romlana a foglalkoztatottak bérszínvonala, szociális biztonsága és munkakörülményeinek minősége. Továbbá fennállna annak a veszélye, hogy a „teljes foglalkoztatottság” nem a munkaerő-kereslet emelkedésén keresztül realizálódna, hanem a munkaerőpiachoz való hozzáférés

¹⁸ Bevezetésként lásd: Michael Opielka – Georg Vobruba (szerk.), *Das garantierte Grundeinkommen. Entwicklung und Perspektiven einer Forderung*, Frankfurt: Fischer 1986.

korlátozásával; és ennek következményei elsősorban a női munkavállalókat terhelnék. Mindezek miatt, továbbá annak a strukturális munkanélküliségnek a tükrében, amely jelenleg kialakulóban van, és amely az előrelátható jövőben is jellemző is marad, arra van szükség, hogy a politikai berendezkedés és a társadalombiztosítás olyan új elképzeléseit gondoljuk ki és valósítsuk meg, amelyek legalább lehetővé teszik, hogy a társadalom megőrizze a szociális biztonságnak és elosztási igazságosságnak azt a szintjét, amelyet a teljes foglalkoztatás időszakában értek el.

Egy olyan szociálpolitikának, amely ezeknek a realitásoknak és politikai-erkölcsi követelményeknek megfelel, központi építőköve az a koncepció, amely szerint különválasztható a *pénzkereső tevékenység a jövedelemre való jogosultságtól*; és ezt állampolgári jogaként kell érvényesíteni a társadalom azon tagjai számára is, akik *nem* állnak úgymond a munkaerőpiac rendelkezésére. Nézőpontot kell váltanunk, s a fizetett munka középpontba állítása helyett a fizetett munka és az egyéni jövedelem biztosításának *szétválasztására* kell törekednünk, ami elvezet minket az alapjövedelem gondolatához.

Nyugat-Európában az utóbbi években nagy érdeklődés és figyelem övezte a *társadalmi igazságosság és biztonság növekedési kényszeren és a teljes foglalkoztatottságon kívül eső* elképzeléseit, köztük az alapjövedelem követelését. Néhány országban ez már a szociálpolitikai viták és a szociálpolitika tényleges fejlődésének állandó tartozéka lett; főleg olyan országokban, mint Nagy-Britannia, Belgium, Hollandia, Dánia, amelyekben kifejezetten magas és tartós a munkanélküliség.

Az egyéni jövedelemre való jogosultság és a bér munka szétválasztásának alapgondolata a társadalmi-gazdasági elosztási folyamat több aspektusát is magában foglalja:

- A *finanszírozás* aspektusa: fel kell hagyni azzal, hogy egyedül a foglalkoztatottak jövedelemarányos *járadékaiból*, illetve a munkaadók befizetéseiből finanszírozzák a társadalombiztosítási alapokat. Ehelyett a *társadalombiztosítást* egyre nagyobb arányban *adókból* kell finanszírozni. Ez a finanszírozási módszer a *tőke- és a csúcsjövedelmek nyilvánvaló újraelosztását* jelenti, az alacsony keresetűek és vagyontalanok érdekében, s emellett a járulékos bérköltségek tehermentesítését is eredményezi.

- A megfelelő szociális biztonságot garantáló transzferjuttatásra való jogosultság a továbbiakban nem függ sem az igénylő *korábbi munkaviszonyának jellemzőitől* (vagyis a biztosításköteles munkaviszonyban végzett foglalkozás időtartamától), sem a *családi és anyagi körülményeitől*, végül pedig attól sem, hogy *hajlandó-e* a munkaerőpiac „rendelkezésére állni”.

- A jövedelemjogosultság nagysága a *szükségletek elve* szerint alakul, nem pedig a jogosultság vagy életszínvonal egyéni vagy szakmai kritériumai szerint. A társadalmi minimum elválasztása a fizetett munka rendszerétől tehát azzal az egalitárius következménnyel jár, hogy fellazítja, majd végül feloldja a munkajövedelem és a transzferek nagysága közötti kapcsolatot.

- Végül az *egyéni elv* bevezetésével (melyet bizonyos esetekben korlátozni kellene) a szociális biztonság nemcsak a fizetett munkától függetleníthető, hanem részben még a házastársak, illetve partnerek és különböző generációk tagjai közötti jogi kapcsolatoktól is.

Ezáltal a kényszer és függőség családi és rokoni kapcsolatokban meg-

nyilvánuló, anyagiakon alapuló viszonyai, amelyeket a munkaerőpiac válsága tovább erősít, fokozatosan semlegesíthetővé válnak.

A munkaerőpiac válságára adott válasz tehát a szociális biztonság egy új formáján (az alapjövedelmen) nyugszik, amely által az egyéni jövedelemjogosultság elválik a bér munkához való aktuális és korábbi viszonytól. Ez a szétválás az adókból finanszírozott szociális biztonsággal, a rászorultság és a munkavállalási hajlandóság vizsgálatának elhagyásával, az ekvivalencia-elv szükségleti elvvel való, fokozatos leváltásával, és végül az egyéni elvvel, mint az igényjogosultság alapjával kap konkrét formát. Ha ezen elvek szerint átalakítjuk a szociális biztonság rendszerét, lehetségessé válik, hogy átmentsük a szabadság, az egyenlőség és a társadalmi igazságosság jóléti állami értékeit a kapitalista jóléti államok egy most megkezdett, fejlődési szakaszába. Ebben a szakaszban a teljes foglalkoztatottság célja kilép a megvalósítható és kívánatos elképzelések látóköréből.

Mindamellet nem lehet átsiklani afelett, hogy a garantált alapjövedelem követeléséről folytatott, tudományos és politikai vitákban komoly és komolytalan ellenérvekkel és aggodalmakkal egyaránt találkozunk a koncepció, amely a szociális biztonságot a fent vázolt elvek szerint választaná szét a fizetett munka rendszerétől.

Azokat a komolytalan feltételezéseket, amelyek szerint e szociálpolitikai innováció támogatói csupán „a lustasághoz való jogot” szeretnék érvényesíteni, vagy csupán annak az elborult ötletnek adták át magukat, miszerint az ipari társadalom fejlődése olyan szintű bőséget ért el, hogy már összetéveszthető (ízlés szerint) a Paradicsommal, Eldoráddal, vagy a Marx által leírt végső kommunista állapottal, mert már érvényesülhet a „mindenki szükséglete szerint” elosztási alapelv – nos, ezeket az „ellenérveket” könnyű szívvel figyelmen kívül hagyhatjuk. A garantált alapjövedelem képviselői vállalják, hogy utópisztikus képzelődések helyett pusztán azt szeretnék megelőzni, hogy a munkaerő-piaci válság és a teljes foglalkoztatottság céljának eltűnése aláaknázza a szociális biztonság és társadalmi igazságosság alapjait, és eddig elért szintjét. Ami a fent említett egyéni elvet, és ennek a házastársak közötti kapcsolatra való hatását illeti, felmerül az ellenvetés, hogy az alapjövedelem „először a férfit szabadítaná fel”¹⁹, vagyis hogy azelőtt mentesítené az eltartási kötelezettségtől, még mielőtt a nők a férfiakéval összehasonlítható szintű jövedelmet szereznének.

Három további ellenvetés azonban komoly értékelést és elemzést érdemel.

(a) A szociáldemokrata, hagyományos szocialista és (részben) a feminista oldalról felmerült ellenvetés szerint: ha az elosztási politika elválasztja a biztosítási jogosultságokat a fizetett munkától, és bevezetik az alapjövedelmet, az a társadalom még mélyebb kettészakadásának megszilárdulásához vezet. Az egyik táborba tartoznának azok, akik számára „engedé-

¹⁹ Ehhez az állásponthoz, noha a szexualitás politikájának szemszögéből, vö. Deidre English, „Die Angst, der Feminismus könnte zuerst die Männer befreien”, in Ann Snitow/Christine Stansell/Sharon Thompson (szerk.), *Die Politik des Begehrens. Sexualität, Pornographie und neuer Puritanismus in den USA*, Berlin 1985, 199–209.

ALAPJÖVEDELEM

lyezett" a fizetett munka végzése, a másikba, akiket a munkából kizártak, és akiket alapjövedelemmel „tartanak el”.

(b) A hagyományos szociálpolitika képviselői azt az ellenvetést teszik, hogy az alapjövedelem csupán az újabb piaci-liberális elképzeléseket és célokat tolná előtérbe. Ezeknek a célja a munkanélküliek *legalacsonyabb* szintű „biztosítása” volna, *mely ezáltal elrettentő erejű* lenne. Ennek révén a deregulált munkaerőpiac közvetítésével növekedne a készlet, hogy pénzt keress, és alávesd magad a munkaerő-piaci viszonyoknak.

(c) Végül, a jóléti állam libertáriánus és tekintélyelv-ellenes kritikája azzal érvel, hogy az alapjövedelem „*a reprodukciós viszonyok növekvő államosításához*” vezetne, és végső soron felcserélné az egyén munkaerőpiactól és eltartási viszonyoktól való függőségét az állami döntéshozó folyamatoktól való függőségre, és ezt még nehezebben lehetne kontrollálni.

Ad (a): Elismerjük, hogy az alapjövedelemhez fűződő szociálpolitikai szándékok komoly tévedésnek bizonyulnának, amennyiben a társadalom ennek alapján egy munkahellyel rendelkező kiváltságosokra, és hátrányos helyzetű munkanélküliekre lenne kettéosztva. A mi koncepciónk szerint ez a megosztottság biztonsággal kivédhető olyan *támogató stratégiákkal*, amelyek célul tűzik ki a valódi választási lehetőségek megnyitását, a kereső munkában való részvétel és az egyéb társadalmi tevékenységek között. Mint a következő részben megmutatjuk, ezek az alapjövedelemmel együtt egy közös intézkedési csomagba tartoznak. Ezzel szemben felmerül az a kérdés is, hogy vajon ennek az ellenvetésnek a képviselői nem a teljes foglalkoztatottság nosztalgikus, ködös vagy utópisztikus elképzeléseit kergetik-e, és elfogultságuk miatt vajon nem kicsinylik-e le a munkahellyel rendelkezők és a munkanélküliekből, képzetlenekből, és rendszertelenül foglalkoztatottakból álló, egyre növekvő „marginális aktív korú népesség” közötti valódi megosztottságot.

Ad (b): Az ebben az ellenvetésben megfogalmazott aggodalom nem az alapjövedelem eszméje, hanem annak *szintje ellen* irányul. Itt az a gyanú állhat a háttérben, hogy a *szakszervezetek*, akiktől függ a bérek (és közvetetten a szociális bevételek) szintje, az alapjövedelem bevezetésével részlegesen *kiszorulnának* elosztást befolyásoló központi irányító szerepükből. Ez ellen felhozhatjuk azt az érvet, hogy strukturális és hosszú távú foglalkoztatási deficitet feltételezve, a szakszervezetek mindenképpen elvesztik ezt a funkciójukat, a bérek és a bérekből részesülők számának meghatározásában játszott szerepükkel együtt. A szakszervezetek ilyen feltételek között az alternatívák és a jövedelembiztonság *politikailag* közvetített formáinak keresését magába foglaló, hosszú távú racionális stratégiákat fognak alkalmazni. Ennek az a politikai szempontból kívánatos mellékhatása lenne, hogy a munkaerő-piaci „túlkínálat” legalább egy részét leépítenék. Ezt elsősorban úgy lehetne megvalósítani, ha határozottan vállalnák a *munkaidő lerövidítésének* politikáját.

Ad (c): Komolyan vehető ellenvetésként jelenik meg az a félelem is, hogy az elosztási- és reprodukciós kötelezettségek alapjövedelem által okozott „államosítása” a szegénység államilag közvetített intézményszerűsítéséhez vezethet. Közelebbről megvizsgálva azonban kiderül, hogy ez

az ellenvetés alaptalanul pesszimistán ítéli meg az állam végrehajtó szerepét, amely pedig mindig a demokratikus akaratformálás folyamataihoz van kötve. Ezekben a folyamatokban csak abban az esetben állnak szemben egymással a többségben levő „nettó befizetők”, és a kisebbségben levő „nettó kedvezményezettek”²⁰, ha az alapjövedelmet a jogosult kérelmezők egy kis, és szigorúan meghatározott hányadára korlátozzák. Mihelyt olyan modellt alkalmazunk, amely feltételezi, hogy a népesség többsége, vagy akár egésze részesül az alapjövedelem tényleges és potenciális előnyeiből, akkor már nem áll a szavazók és pártok raciónalis érdekében tiltakozni akár a szociális biztonsági rendszer munkaerőpiactól való elkülönítése, akár az állami szervek és akaratformáló folyamatok megnövekedett jelentősége ellen. Egyébként a probléma bármilyen megoldásához szükség lenne egy törvényhozás-technikai előírásra, ami megnehezítené az alapjövedelem-jogosultság „lefelé módosítását”, azáltal, hogy azt kétharmados többségtől (vagy még szigorúbb feltételektől) tennék függővé.

A „csomagmegoldás” elkerüli az alapjövedelem nem kívánatos következményeit

A fizetett munkában való részvétel és a jövedelem szétválasztásával, illetve az alapjövedelem ebből következő követelésével kapcsolatos, fenti ellenvetések részben megalapozottak. De mindez nem kötelez minket arra, hogy elálljunk a követelésektől, és belenyugodjunk a társadalombiztosítási rendszer előrelátható finanszírozási válságába, illetve a szociális segélyezésen keresztül intézményesített „új szegénységbe”. A napi politikai retorika színpalái mögött ma messzemenő egyetértés tapasztalható abban, hogy *a jóléti állam és a szociálpolitika hagyományos intézményeinek válsága nem oldható meg konzervatív, a status quo-t fenntartó hozzáállással*. Az alapjövedelem a válság haladó és igazságos megoldásának építőköve, de csak akkor, ha az egyik építőkönek tekintjük, amelyhez legalább két további építőkövet hozzá kell illeszteni. Csak egy ilyen összetett „csomagmegoldással” védhetőek ki az alapjövedelem, mint állítólagos „egyetemes megoldás” ellen szóló ellenvetések is.

A jelenlegi és az előrelátható jövőbeli probléma átfogó megoldásának két további eleme (a) a *munkaidő* általános *lerövidítése*, annak minden formájában és (b) az „informális szektor”, a szervezett független munka és *minden, nem a munkaerőpiac által közvetített társadalmilag hasznos tevékenységi forma* politikai ösztönzése és fejlesztése.

Ad (a): A napi, heti, éves és az élet során összesen végezhető munka mennyiségének további drasztikus lerövidítése megengedné a fizetett munka, illetve az ebből fakadó jövedelemszerzés csökkenő lehetőségeinek egyenlő elosztását a munkakeresők között. Ez a megoldás az egyenlőség elvén alapul, és megakadályozza az állásban lévők és a peremre szorult munkaerő közötti, társadalmi megosztottságot. Ezt azonban nem

²⁰ Schäfer 1988, lásd feljebb; Offe 1987, lásd feljebb.

ALAPJÖVEDELEM

lehet kizárólag kvóták által megvalósítani. Ennek az az oka, hogy a munkavállalók és a szakszervezetek régóta az egyéni és kollektív érdekek megoldhatatlan dilemmájával küzdenek. Erre jó példa a munkaidő lerövidítése, mert annak elsődleges szándéka a *nem-foglalkoztatottak* kereseti lehetőségeinek javítása, ám ezt a *foglalkoztatottaknak* kell kifizetniük, a reálbérük (illetve az egyébként lehetséges jövedelem-emelkedés) jelentős rovására. Tehát ennek eredménye, hogy a jelenleg foglalkoztatottak jövedelmének veszteségéhez elfogadható keretet kell létrehozni az állami juttatások formájában történő részleges kompenzációval. Ez többek között olyan módon realizálódna, hogy a foglalkoztatottaknak már nem munkajövedelemként fizetik ki a teljes jövedelmet, hanem ehelyett a munkaszerződésből levezethető jövedelemjogosultság egyre inkább az alapjövedelemhez „hozzáadott jövedelem” jellegét veszi fel. Ha a munkavállaló a nettó jövedelmének például csak egyharmadát kapja a munkaszerződés alapján, a másik kétharmadot ezzel szemben garantált alapjövedelem formájában, akkor várható, hogy még ha a munkaidő csökkentése a munkajövedelem ezzel arányos csökkenésével jár is, az „áldozat” elfogadhatóbb lenne, és így könnyebben meg lehetne valósítani a munkaidő csökkentését, mint a jelen körülmények között. Ilyen értelemben az alapjövedelem (vagy ennek egy részleges, előzetes változata) a munkaidő állami beavatkozással létrejött lerövidítésének szükséges feltétele.

De megfordítva: az érdemi munkaidő-lerövidítés is szükséges előfeltétele annak, hogy az alapjövedelem ne járjon nem szándékolt és elfogadhatatlan mellékhatásokkal. Ahogy említettük, az alapjövedelem szociáldemokrata kritikái azt a veszélyt hangsúlyozzák, hogy itt egy látszatmegoldást propagálunk, amely a gyakorlatban csak a társadalom kettéosztódásához vezet: viszonylag jól szituált, teljes munkaidőben dolgozók és szükségszerűen marginalizált eltartott munkanélküliek, illetve részmunkaidős munkavállalók csoportjaira. Ez a félelem viszont okafogyottá válik, ha a munkaidő lerövidítése útján a fizetett munkához való hozzáférés feltételei egyenletesebben oszlanak el, ha a teljes és részmunkaidők közötti különbség lecsökken, és ha a egy új típusú „teljes foglalkoztatottságot” hozunk létre az összes fizetett munkát kereső számára, még ha azon az áron is (ahogyan azt először A. Gorz javasolta²¹), hogy az egyén életének formális, bér munkával eltöltött hányada döntő mértékben lecsökken. Ezen a módon nemcsak a társadalom teljes kettéosztódását akadályozná meg, hanem legalább részben számításba vennénk a munkaerőpiac nemek közötti egyenlőtlenségére vonatkozó, feminista kritikát is.

Az említett munkaidő-lerövidítésen kívül egy másik hatékony gátja a fenyegető társadalmi kettéhasadásnak és dezintegrációnak, ha ezen felül kiépített szocializációs és képzési folyamatokon,²² illetve bizonyos esetekben a munkához való jogosultságon keresztül (kvóták, foglalkoztatáshoz vagy egy szünet utáni újra-foglalkoztatáshoz való jog stb.) biztosítjuk, hogy *minden* munkavállaló tisztában lehessen a munkaerőpiac

²¹ A. Gorz, *Wege ins Paradies*, Berlin 1983; lásd ugyanott: *Kritik der ökonomischen Vernunft*, Berlin 1989, III. rész.

²² Ulrich Mückenberger, *Die Ausbildungspflicht der Unternehmen nach dem Grundgesetz*, Baden-Baden: Nomos 1986.

viszonyaival és a számára nyitva álló jövedelemszerzési lehetőségekkel. Ahogyan a munkaidő lerövidítése általános munkaerő iránti keresletet hozna létre, úgy az ezzel párhuzamosan meghozott, szakmai és általános képzési intézkedések biztosítanák a munkaerő kínálatának a megfelelő alakulását a rendelkezésre álló munkahelyek betöltésére. Ameddig az alapjövedelem, a munkaidő lerövidítése és a képzési politika közötti gyakorlati kapcsolatokat szem előtt tartjuk, nem beszélhetünk a munkából való „kiszereződésről” vagy bizonyos kategóriákba tartozó dolgozók marginalizálásáról.

Amellett, hogy kompenzáljuk az alapjövedelem miatti bevételkieséseket, az előírt munkaidő lerövidítését támogatná az a törvényileg szabályozott lehetőség is, hogy a munkavállalók a saját, munkahelyen kívüli szükségleteik és kötelezettségeik figyelembe vételével maguk választhatnák ki, hogy konkrétan mely órákban, napokon, heteken vagy években végezzék munkájukat. Törvényileg lehetne előírni a „kevesebb munka” szabad megválasztásához, és a munkavégzés saját ütemezéséhez való jogot. Ez észrevehetően vonzóbbá tenné a csökkentett munkaidőt az egyes munkavállalók számára, mert így egybefüggő időblokkokkal rendelkezhetnének, amelyek egyéni haszna sokkal magasabb lehetne, mint a munkaidő egységes, kb. napi 30 perccel való csökkentése. A munkavállaló részéről ez a fajta „rugalmas munkaidő” csupán egy indokolt és könnyen legitimálható ellensúly lenne a munkaidő-csökkentés már létező formáinak, amelyek kizárólag a vállalatok igényeit (termelékenység, megrendelések stb.) veszik figyelembe.

Ad (b): Az itt javasolt „csomag” következő, kulcsfontosságú alkotóeleme az egyesületek, szövetkezetek, lakóközösségek, önszervezetek és önkéntes szerveződések informális, független munkájának, illetve tevékenységeinek formális elismerése. A munkaerő-kereslet csökkenése fényében az alapjövedelem kifejezett célja, hogy felszabadítsa a munkavállalókat az alól, hogy kényszerűen a munkaerőpiachoz kötődjenek és azon keresztül kelljen munkahelyet találniuk. Ez ugyanis a pauperizáció veszélyét hordozza magában. A legtöbb munkavállaló számára azonban csak akkor lenne reális lehetőség a fizetett munkáról való lemondás, hosszabb vagy rövidebb időre, ha a hasznos tevékenység és az azzal járó társadalmi megbecsültség iránti igényüket (ezek figyelmen kívül hagyása helyett) a munkaerőpiacon kívüli csatornák felé irányítanák, és ha ezeket a csatornákat megszabadítanák a lekicsinylés, vagy a „normális” életvezetéstől való eltérés stigmájától. Nem lehet kétséges, hogy az ilyen, a munkaerőpiacon kívüli (és a gazdasági „önállóságon” kívüli) tevékenységterületek a kapitalista iparosítási és modernizációs folyamatok szorításában már nagyon összezsugorodtak, és mára alig maradt belőlük valami. Ezek miatt a strukturális és kulturális okok miatt sem jók az együttműködés „eredeti” – a nagycsalád, a lakóközösség, a helyi közösség vagy az önkéntes szervezet keretei által kínált – formáihoz való visszatérés kilátásai.

Mivel azonban a munkaerő lerövidítése létrehozza az ilyen tevékenységi formák, illetve az ezekhez kapcsolódó szolgáltatások és termelési formák iránti igényt, az egyetlen reális lehetőség ezeknek a tevékenységi formáknak a megszervezése és biztosítása, állami támogatással, jogi

ALAPJÖVEDELEM

garanciákkal és politikai elismeréssel. Ennek elengedhetetlen előfeltétele az alapjövedelem, hiszen az hosszú- és rövid távon egyaránt biztosítja a „munka nélkül szerzett jövedelmet”, amely a „jövedelem nélkül dolgozók” számára viszont a megélhetést biztosítja. Másrészt a különmunka, különtermelés, és a helyi, illetve szövetkezeti önellátás formáinak továbbfejlesztése is feltétele annak, hogy a rövid távon pontosan kiszámolható alapjövedelem a szociális biztonság elfogadható formájává váljon. Az alapjövedelem ugyanis csak akkor válhat olyan elfogadható szociális biztonsági formává, amely nem diszkriminál a szegénységen keresztül, ha ezek a tevékenységformák és az ezekhez kapcsolódó, kölcsönös segítségnyújtási, illetve cserehálózatok elérhetővé tesznek olyan szolgáltatásokat, amelyeket egyébként piaci eszközökkel kellene megteremteni, és amelyek csak munkajövedelem használatával lennének hozzáférhetőek.

Nemcsak az alapjövedelem és a munkaidő lerövidítése között, illetve az alapjövedelem és független munka új formái között áll fenn a kölcsönös egymásra utaltság, hanem a független munka új formái és a munkaidő lerövidítése között is. Nyilvánvalóan csak akkor vannak jó kilátások a független munka ilyen, új formáinak fejlődésére és támogatására, ha az ilyen tevékenységeket nem korlátozzák a mai teljes munkaidőben dolgozó munkás életének „szabadidős” szakaszaira, hanem lehetőség van arra, hogy az erre szánt idő a bér munkával töltött időt csökkentse. És fordítva: a munkavállalókat csak abban az esetben lehet ösztönzés útján érdekeltté tenni a munkaidő jelentős és rugalmas lerövidítésében, ha tudatában vannak az ilyen tevékenységek elérhetőségének.

Az alapjövedelem a politikai konfliktusok mezőjében

Azok, akik egy olyan társadalmi reform mellett érvelnek, amelyben az alapjövedelem központi szerepet játszik, nem új, vagy forradalmi célokért küzdenek. Elsődleges céljuk inkább az, hogy a már alapvetőnek tekintett erkölcsi követelményeket (a szegénység megakadályozását, az esélyegyenlőséget és a szolidaritást) megvédjék attól a kártól és visszafejlődéstől, amely – az alapjövedelem bevezetése *nélkül* – elkerülhetetlenül bekövetkezik, ha figyelembe vesszük a társadalmi-gazdasági fejlődés jelenlegi, és a jövőben várható irányát. (Tehát a növekedési ráták csökkenését, a teljes foglalkoztatás hiányát, a demográfiai „túlkeresletet”, a jelenlegi szociális biztonsági rendszer munkavállaláshoz kötöttségét, az eltartási kötelezettség csökkenő jogi érvényesíthetőségét.)

Mivel az alapjövedelemnek ilyen „konzervatív” célja van, a bizonyítás terhe az ellenzőire hárul. Vagy felmondják a háború utáni, társadalmi-erkölcsi konszenzust, vagy bizonyítaniuk kell, hogy az ebből adódó célok hosszú távon az alapjövedelemen kívül *más* módon is teljesíthetők – ez pedig a fent tárgyalt okokból számunkra erősen kétségesnek tűnik.

Leszámítva ezt a szociálpolitikai frontvonalat, ahol az alapjövedelem ellenzői kénytelenek jobb alternatívákat felvonultatni, vagy a visszafejlődés propagálóivá válni, felmerül még annak a kérdése, hogy az alapjövedelem várhatóan mely *csoportérdekek* támogatására számíthat. A következő társadalmi-gazdasági csoportoktól, illetve képviselőiktől és alcsoportjaiktól várható támogatás:

(a) A szociális segélyre és munkanélküli járadékra jogosultak, de a szociális biztonsági rendszer további igényjogosultjai is támogathatják az alapjövedelem-modellt. Érdeükben áll egy olyan jövedelem, ami a konjunktúra- és foglalkoztatási ingadozással szemben messzemenően biztosítva van. Ez érvényes azokra is, akiknek társadalombiztosításuk, különösen nyugdíjbiztosításuk van, mert ebben a modellben képesek lennének a pénzjövedelem egy „alappillére” támaszkodni anélkül, hogy ez megakadályozná őket az alapjövedelemet meghaladó életszínvonal elérésében. Ezt magánvagyon felhalmozásával, és/vagy további, vállalkozáshoz kötődő juttatások útján tehetik meg. A szociális segélyben részesülők valószínűleg azért is támogatnák politikailag az alapjövedelemet, mert az megkímélné őket annak bizonyításától, hogy a munkaerőpiac „rendelkezésére állnak”, vagy hogy rászorultsági vizsgálatnak kelljen alávetniük magukat a családtámogatásért.

(b) A szakszervezeteknek mint a munkaadók béralku-szervezeteinek – a foglalkoztatás hosszú távon bizonytalannak értékelhető alakulásának feltételei között – racionális érdeke az alapjövedelem bevezetése. Ennek oka, hogy a foglalkoztatást kereső munkaerő krónikus „túlkínálata” szükségszerűen vezet ahhoz, hogy a munkavállalók körében megjelenjen az olcsóbb ajánlatot tevő konkurencia, ennek következtében a szakszervezetek bomlani kezdenek, a béralku politikai mozgástere pedig csökken. A szakszervezetek számára az alapjövedelem a munkakínálat korlátozásával megoldaná ezt a problémát. Minden munkavállaló megkülönböztetés nélkül megkaphatná a választás jogát, hogy tartósan vagy átmenetileg kiléphessen a munkavállalói viszonyból, és az alapjövedelem által garantált megélhetésre támaszkodjon. Ez a lehetőség elsősorban a rosszul fizető és a kevésbé vonzó munkahelyek esetében lenne csábító, ennek eredményeit pedig a szakszervezetek is üdvözlőnék. Az alapjövedelem bevezetésének eredményeképp a munkaadók javítanának a munkavállaló bérezési helyzetén, leépítenék a szakképzettséget nem igénylő rutintevékenységeket, vagy legalábbis olyan javító intézkedések megtételére kényszerülnének, amelyek jelentősen növelnék ezeknek a munkahelyeknek a vonzerejét.

(c) Az adókból finanszírozott társadalombiztosítás rendszere a munka-intenzív termelést folytató, közepes méretű vállalatok *munkaadói* számára enyhítené a munkaerő járulékos költségét, és kiegyenlítettebbé tenné a nagyipari és/vagy tőkeigényes gazdasági ágakkal való versenyhelyzetet. Így azzal számolhatunk, hogy ezeknek a munkaadói csoportoknak az ideológiai és politikai ellenállása legalábbis fellazul, vagy adott körülmények között akár egyértelmű támogatásba fordul át.

(d) A nőpolitika szempontjából is magas prioritású cél lehet az egyéni alapjövedelem jogosultságának bevezetése. Egyebek közt amiatt is, mert egy ilyen jogosultság biztosítása mellett a nők jobb eséllyel kerülhetik el, hogy választani kényszerüljenek a pusztán eltartási kötelezettség által biztosított létfenntartás, illetve a marginális, alulértékelt vagy nem állandó, fizetett munkákban való részvétel között. Ehelyett módjukban állna vagy mindkettőt elutasítani, vagy részvételük feltételévé tenni a teljes értékű foglalkoztatást.

(e) Végül nyilvánvalóan érdekeltnek lennének az alapjövedelem bevezetésében a szociális juttatásokért felelős *önkormányzatok*. Egyfelől ezentúl

ALAPJÖVEDELEM

nem terhelnék őket a szociális segínyt igénylő népességre fordított költségek, másfelől az így felszabadult eszközöket a foglalkoztatottság közvetlen vagy közvetett serkentésére fordíthatnák. Így hozzájárulhatnának ahhoz, hogy kevesebben éljenek az alapjövedelemre való jogosultságukkal a munkaerőpiac elégtelen felvevői kapacitása miatt.

Azt a látszólagos paradoxont, hogy annál kevesebben *veszik majd igénybe* az alapjövedelmet, minél szélesebb körben *vehetnék* igénybe állampolgári jogon, az alapjövedelem bevezetésével együtt járó egyéb várható társadalmi-gazdasági hatások magyarázzák. Ahelyett, hogy bármiféle szociálpolitikai alibit nyújtana a „lustaságra”, tétlenségre, és a közösségi erőforrások önző kihasználására, épp ellenkezőleg: az alapjövedelem alkalmas arra, hogy megakadályozza az emberi munkaerő produktív potenciáljának tömeges pazarlását. Ezt megvalósíthatja akár az „informális”, a munkaszerződések merev formáin kívüli tevékenységek serkentésével, akár a vállalatok és önkormányzatok fiskális tehermentesítésével elősegített foglalkoztatás által. Az sem tűnik védhetetlen felvetésnek, hogy a tehetős ipari társadalmakban azok a munkavállalók, akiknek jogukban áll büntetés nélkül, csupán a jövedelem-kiesés terhe mellett (de nem az elszegényedés kockázatával!) felhagyni a fizetett munkával, ebből fakadóan nemcsak motiváltabbak és képzetettebbek lesznek, de jobb fizikai és lelki állapotban (ráadásul önkéntesen hozott döntésük alapján) vállalkozhatnak majd a fizetett munka elvégzésére. Szemben azokkal, akiknek nem adatik meg ez a választási lehetőség, és ezért a munkájukat abban a tudatban kénytelenek végezni, hogy ha nem vállalják a bér munkát (vagy részvételi kísérletük zátonyra fut), akkor nemcsak az anyagi nélkülözés fenyegeti őket, de a társadalom stigmája is.

Fordította Pál Móni és Dányi Dániel